

Nechvátal, Bořivoj

**Závěrečná etapa archeologického výzkumu v bazilice sv. Petra a Pavla
na Vyšehradě (Předběžná zpráva)**

Archaeologia historica. 1988, vol. 13, iss. [1], pp. 417-422

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139776>

Access Date: 18. 10. 2024

Version: 20241018

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Závěrečná etapa archeologického výzkumu v bazilice sv. Petra a Pavla na Vyšehradě

(Předběžná zpráva)

BOŘIVOJ NECHVÁTAL

Práce v této etapě byly prováděny v roce 1985 a 1986 a plně navázaly na předcházející terénní výzkum uskutečněný v předešlých letech (Nechvátal 1972, 394 n., Nechvátal 1975, 159 n., Kašička—Nechvátal 1984, 81 n.).

Prvé terénní práce byly zahájeny v sakristii kapitulního kostela. Zde byla postupně rozebrána dřevěná podlaha včetně vlysek a podkladních polštářů. Pod nimi byl násyp ze stavebního vápenného rumu o síle cca 40 cm s četnými zlomky opuky amorfního tvaru a druhotně umístěných zlomků otisků vápenných omítek. Pod touto vrstvou se ve východní části odkryvu objevilo románské zdivo [jeho koruna byla natřena izolačním asfaltem, patrně z doby stavebních úprav sakristie a kněžiště, prováděných Josefem Mockerem v letech 1885 až 1887], které bylo určeno jako základové zdivo severní boční lodi baziliky z doby založení kolem roku 1070. Postupně byly odhaleny nadložní terény až k vlastnímu podloží a k základové spáře stavby. Podařilo se zjistit v plném rozsahu půdorys závěru severní románské lodi z doby založení, zásypové vrstvy vně stavby pocházející z raně gotické (od roku 1249) a vrcholně gotické etapy (po roce 1369), včetně vloženého zdiva, které vytvářelo půdorys středověké sakristie. Při výzkumu byl prováděn dr. L. Hrdličkou, CSc., z Ústavu geologie a geotechniky ČSAV průběžně geofyzikální průzkum, který byl jak v oblasti sakristie, tak také v kněžišti v úplnosti potvrzen výsledky archeologického výzkumu.

V oblasti sakristie bylo zjištěno románské základové zdivo severní lodi baziliky a jeho pravoúhlé uzavření do hlavní lodi. Od základů severní lodi bylo zjištěno pokračování mohutného základového zdiva, které bylo provázáno dále směrem severním do oblasti vyšehradského hřbitova. Není vyloučeno, že se nipojovalo na oblast kapitulního domu, která byla v těchto místech zjištěna při archeologickém výzkumu na vyšehradském hřbitově (Kašička—Nechvátal, 1984, 91—92). Nalezené zdivo bylo zčásti překryto mladším gotickým zdívem, které sloužilo i v pozdější době a bylo na půdorysu sakristie odbouráno až v době Josefa Mockera (po roce 1885). Toto mladší základové zdivo (není vyloučeno, že bylo i staršího charakteru), bylo také vloženo do prostoru mezi závěr obvodového zdiva románské severní boční lodi a hlavní románské lodi na vnitřní straně. Sloužilo jako vložená přízdívka k statickému zesílení a zajištění západního průčelí severní lodi. Na východní straně bylo zjištěno zdivo závěru sakristie, která zde byla situována patrně v první gotické etapě po roce 1249. Všechna tato zjištění vycházejí ze stratigrafických pozorování, ale nejsou doložena keramickými nálezy, které ve většině situací chyběly. Venkovní líc hlavní románské lodi, otevřená do boční severní lodě, byla přezděna z románských kvádříků druhotně, patrně v době přestavby po roce 1249. Svědčilo by pro to její zavázání do přízděné základové vložky na vnitřní straně pravoúhlého závěru severní lodi. Za ním, ale v těsné blízkosti venkovní líce, byla zjištěna jímka s kamenným, ostrým dnem menšího průměru a hloubky, která byla prak-

ticky bez nálezů a sloužila patrně k jímání vody v těchto místech stavby. Byla zahlobena do sídlištního horizontu před postavením baziliky. Její funkci je možno předběžně interpretovat jako stavební jímku a lze ji spojit s prvou a druhou etapou románské stavby (FRB II, 206; CDB I č. 113, str. 112).

Výzkum v hlavní lodi v kněžišti dnešního kostela zjistil půdorys západní části hlavní románské lodi v plném rozsahu s dvěma ústupky na každé straně a její navázání na západní apsidu, která byla nalezena při archeologickém výzkumu v červenci 1982 v interiéru baziliky, pod dnešním vítězným obloukem. Tento nález mohl nasvědčovat tomu, že původní románská bazilika (založená za Vratislava II.) mohla být i dvouchórová s dvěma kryptami — jednou na východě a druhou na západě. Románské kvádřikové zdivo bylo zjištěno 10—15 cm pod povrchem dnešní dlažby a bylo zachováno do výšky 160—180 cm. Zdivo románské hlavní lodi ve své západní části (odkryté výzkumem) mělo románské kvádřiky s hrubými nerovnými čely o poměrně pravidelné výšce cca 12—15—17 centimetrů s vyhrzlými spárami. Zdivo obou stran hlavní lodi bylo původně spolu provázáno základovým širokým spojovacím pásem, který měl staticky zabezpečovat obě části hlavní lodi. Protože nebylo možno odstěhovat kanovnícké lavice, byly ponechány v dnešním kněžišti na původním místě a zabezpečeny dřevěnými stojkami a pažením. Terén pod nimi byl v celém rozsahu, až na základovou spáru, odkopán. Tesařské práce provedl v krátké době mistr tesař J. Šolc podle projektu stav. J. Fabicha z Pražského stavebního podniku — jim oběma patří srdečný dík za zvládnutí všech náročných prací s pochopením pro složitost archeologického výzkumu v těchto místech.

Střední část hlavní lodi, směrem k západní apsidě, byla v druhé polovině 17. století použita pro velkou kryptu s nízkou segmentovou cihelnou klenbou. Podle písemných pramenů a podle letopočtu vyrytého do omítky východní stěny je datována do roku 1665. Stavba byla provedena podle projektu a smlouvy italským stavitelem Giovannim de Capaulim, který rovněž působil na stavbě barokních fortifikací v Chebu a v Praze. Krypta o rozměrech 639 X 301 cm a výšce 260 cm měla nízkou segmentovou klenbu o průměrné síle 17—20 cm. Byla zapuštěna hluboko pod úroveň rostlého terénu a zřejmě od začátku byly potíže způsobené provlhnáním a spodní vodou, takže byla nakonec nahrazena novou kryptou při barokní výstavbě z let 1723—1729 v kapli sv. Anny, nazvané později kaplí Panny Marie Šancovní. Krypta byla zcela zasypána a vyplněna stavebním rumem (doba zásypu podle zlomků skleněných lahví byla asi koncem 18. století). Kostrový materiál na dně krypty byl druhotně několikrát rozrušen, nedochovalo se ani dřevo rakví. Z nálezů uvádíme kromě kovového kování úchytek rakví, 3 menší raně barokní korpusy běžného typu a svátostku, datovanou od poslední čtvrtiny 17. do 18. století.¹ Dno krypty bylo vydlážděno barokními cihlami, položenými na plocho.

V západní části hlavní románské lodi, kde je raněbarokní krypta z roku 1665, nebyla nikdy románská západní krypta, jak se původně očekávalo. Nebyly zjištěny sloupky, niky ani jiná porušení nebo stavební zásahy do průběhu vnitřní líce románské hlavní lodi, která nerušeně procházela směrem k západní apsidě. Nebyly zjištěny ani základy zvoníc, o kterých je zpráva k roku 1349 (RBM, V/2 1346—1355, č. 707, 354), dva roky po korunovaci Karla IV. Mezi nimi měla být krypta s oltářem sv. Filipa a Jakuba, o němž se písemné prameny zmiňují ještě roku 1414. Případná panovnická krypta Přemyslovců, pochovaných na Vyšehradě, založená Vratislavem II., musela být jedině na východní straně před hlavním oltářem v hlavní lodi románské baziliky a byla kryptou patrně fundátorského typu. Další pozoruhodnou skutečností, zatím ne zcela uspokojivě vysvětlenou, je fakt, že jižní obvodové zdivo románské lodi, zjištěné ve znač-

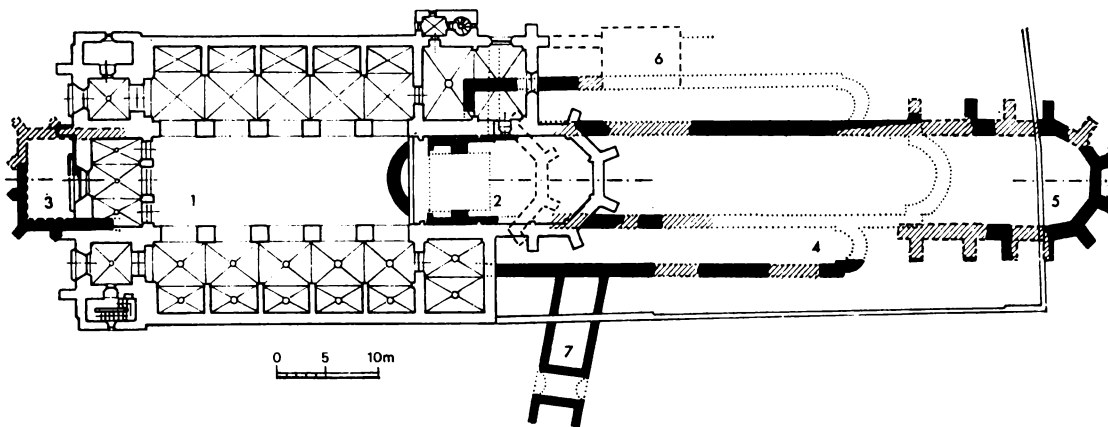
ném rozsahu v oblasti dnešního hřbitova při archeologickém výzkumu, nemá ani v jednom případě zesílené zdívo v podobě rizalitu nebo v jiné formě. Ovšem na druhé straně, šířka románského základového zdíva (135—150 cm) je dostatečně mohutná, aby unesla staticky základy věže.

Z dalších stratigrafických pohledů je možno upozornit, že zdívo hlavní románské lodi, pod dnešním vítězným obloukem z doby J. Mockera, je porušeno recentním vkopem s betonovou výztuží (z doby kolem roku 1885—1887), kdy bylo postaveno nové presbyterium. Románské zdívo západní části hlavní lodi je částečně stavěno do šachty, která je nepochybně hluboká — především na západní straně se její hloubka snižuje. Vrstva, do které je zdívo založeno, je černá, humosní, sídlištního charakteru, obsahující keramický materiál z 10. a 11. století. Horní část této vrstvy není patrně zcela původní a je zčásti vytvořena vykopanou zemínou při stavbě baziliky. Sídlištní vrstva, před založením baziliky, je poměrně dobře datována — datem založení stavby kolem roku 1070 a bude mít po svém podrobném zpracování ojedinělý význam v raněstředověké pražské keramice.

Při závěrečných pracích byly v listopadu 1986 provedeny dvě sondy v západní části dnešní kostelní stavby, orientované od severu k jihu. Z nich první (S—205) před dnešním kůrem, zachytila průčelí ze 6. stavební etapy a části architektonických opukových článků ze 4. a případně 3. stavební etapy, které byly v dobrém stavu dochování. Šlo především o části hruškoitých přípor v různých variantách, které byly částí klenby a snad také ostění. Druhá sonda (S—206) položená přímo v dnešní předsíni kostelní stavby, zachytila mohutné zdívo o šířce cca 160—180 cm smíšeného charakteru, zděné ne nepříliš kvalitní vápennou maltou, orientované od severu k jihu, které však bylo na obou koncích přerušeno stavbou novogotické předsíně. Nelze o něm spolehlivě prohlásit, že by mělo přímou souvislost s gotickým atriem, které zde stálo do roku 1888. Bylo pak zbouráno Josefem Mockerem v rámci jeho snahy o slohové sjednocení jižní a západní části baziliky.

Poslední archeologickou akcí ve vyšehradském kostele byla záchranná akce v lednu—únoru 1987. V udaném období byl průběžně kontrolován stav stavebních prací v interiéru, protože došlo k určité dílčí změně při vytváření podkladových vrstev pro podkladní betony. Bylo nutno urychleně zahájit záchrannou akci za velmi obtížných klimatických podmínek (venkovní teploty —14 až —18 stupňů Celsia) v místech západního průčelí karlovské stavby. Původně bylo dohodnuto se stavbaři (Průmyslové stavby Gottwaldov), že bude ponechán souvislý pás teracové podlahy mezi 4. a 5. arkádou na západní straně, kde byl zachován půdorys karlovského průčelí z druhé poloviny 14. století (po roce 1369), (Tomek 1871, 257). Při stavebních pracích byl v interiéru používán malý skrejpr BOBCAT na dopravu maltové betonové směsi, který rozrušil teracovou podlahu a z části také povrch zdíva pod ní. Zdívo bylo vytvořeno v celé odkryté ploše (S—208) z velkých opukových bloků, spojovaných jemně zrnitou bělavou vápennou maltou. Mělo zachováno (z části do interiéru) základy profilovaných členitých třídlínných hruškovitých přípor úzkého tupého zakončení, které byly kresebně, fotogrammetricky a fotograficky dokumentovány. Po začištění nálezu, celkovém odkrytí půdorysu v ose sever—jih a jeho navázání na stojící pilíře, byl nález po provedení dokumentace zasypan.

Archeologický výzkum baziliky sv. Petra a Pavla na Vyšehradě byl zahájen v souvislosti s generální opravou kostela v roce 1981, na základě souhlasu majitele objektu Vyšehradské kapituly, církevních a památkových orgánů. O svaťovítské bazilice, jako protějšku vyšehradského kostela, bylo známo, že šlo

obr. 1. Půdorys kostela sv. Petra a Pavla na Vyšehradě na základě výsledků archeologických výzkumů: černě značené — zaniklé středověké zdivo známé nebo zjištěné archeologicky (včetně zdiva zjištěného v negativu), šikmá šrafura — dotvořený průběh zdiva mezi sondami, 1 — půdorys dnešního kostela, 2 — pozdně gotický, případně renesanční kostelní závěr, zbořený při regotizaci J. Mockerem (1885—1887), 3 — zaniklá gotická síň před západním čelem kostela, 4 — apsida románské jižní lodí, 5 — závěr kostela ze 14. století, 6 — situace bývalé zvonice, 7 — románský most, spojující kostel s knížecí a královskou akropolí.

o stavebně značně složitý trojlodní objekt se dvěma chóry s kryptami, které uzavíraly na východní i západní straně apsidy, a že západní chór přetínala příčná loď se dvěma věžemi. Starší výzkumy tam přinesly celou řadu poznatků o mnohotvárné stavbě a současně ukázaly, že se tam prolínají prvky otónského slohového nazírání s prvky již nového románského slohu. Naše znalosti o vyšehradském kostele do provedení archeologického výzkumu byly omezeny na nečetné písemné prameny, případně na kombinaci písemných pramenů s dochovanými příklady podobných staveb (Birnbäum 1919, Čarek 1947, 181 n., Nechvátal 1974, 113 n.). Po provedeném archeologickém výzkumu je zřejmé, že tato druhá hlavní raněrománská bazilika přemyslovských Čech je jednoznačně trojlodní bazilikou o velikosti cca 54×17 m, jejíž hlavní loď je uzavřena na západě polokruhovou apsidou. Délka nalezeného půdorysu (mezi zjištěným zdivem jižní apsidy a východním čelem bývalé kaple sv. Anny, dnes kaple P. Marie Šancovské) při dnešním kostele a zjištěného zdiva západního závěru baziliky je téměř totožná s délkami bočních lodí svatovítské baziliky (od apsid k bočním věžím).

Poznámka

¹ Svátostka byla nalezena na podlaze v severovýchodní části krypty u druhotně rozrušených hrobů.

Popis: Bronzová medaile s ouškem bez datace, průměr 33 mm.

Provenience: Itálie? poslední čtvrtina 17.—18. století.

Avers: Cajetanus Thienaeus (1480—1547), zakladatel řádu theatinů, kanonizován 1671.

Revers: Teresa de Jesus (1515—1582), založila řeholi bosých karmelitánek, kanonizována 1622.

Řád theatinů byl uveden do Prahy v roce 1665, v roce 1783 byl zrušen jejich klášter v Nerudově ul. Medaile vznikla zřejmě v období po kanonizaci sv. Kajetána. Příbližv soupis českých svátostek ji nezaznamenává. Rovněž žádná medaile s podobou sv. Terezie zde není uvedena.

Literatura: Bedřich Přibil, *Soupis československých svatostek, katolických medailí a je-tonů*, II. díl, Praha 1937—1938, str. 28.

Určila dr. Z. Míková, za zprostředkování určení jsem zavázán díky dr. J. Háskové, CSc., vedoucí numismatického oddělení Národního muzea v Praze.

Prameny a literatura

Birnbaum, V., 1919: Stavební povaha nejstarších českých bazilik, ČSPSČ XXVII, 1—22. CDB: Codex diplomaticus Bohemiae, I. Praha 1907—1912, ed. G. Friedrich.

Čarek, J., 1947: Románská Praha. Praha.

FRB: Fontes rerum bohemicarum (Prameny dějin českých), II. ed. J. Emler, Praha.

Kašička, F.—Nechvátal, B., 1977: Stavební proměny baziliky sv. Petra a Pavla na Vyšehradě ve světle posledních archeologických nálezů, AH 2, 283—289.

— 1984: K nejstaršímu vývoji kapitulního okrsku na Vyšehradě, AP, 5/1, 81—96.

Libal, D., 1983: Architektura, in: Praha středověká, Praha, 53—119.

Mencl, V., 1948: Praha předrománská a románská, in: Osmero knih o Praze, II. Praha, 45—125.

— 1969: Praha. Praha.

Merhautová, A., 1971: Raně středověká architektura v Čechách. Praha.

Nechvátal, B., 1972: Výsledky nového výzkumu Vyšehradu, AR XXIV, 394—402.

— 1973: Archeologický výzkum Vyšehradu, PSH VIII, 5—28.

— 1974: K stavebně historickému vývoji baziliky sv. Petra a Pavla na Vyšehradě, Umění XII, 113—138.

— 1975: Archeologický výzkum Vyšehradu v r. 1971—1973, AR XXVII, 159—177.

— 1976: Vyšehrad. Praha.

— 1983: Vyšehrad. Stručný průvodce. Praha.

Novotný, V., 1913: České dějiny, 1/2. Od Břetislava I. do Přemysla I. Praha.

Nový, R., 1972: Přemyslovský stát 11. a 12. století. Praha.

RMB: Regesta diplomatica Bohemiae et Moraviae, V/2 1346—1355, Praha 1955, ed. B. Rynešová—J. Spěváček.

Tomek, V. V., 1871: Dějepis města Prahy, II. Praha.

Zusammenfassung

Die Schlußphase der archäologischen Untersuchung der St.-Peter-und-Paul-Basilika auf dem Vyšehrad (vorläufiger Bericht)

Die Arbeiten dieser Schlußphase wurden im Jahr 1985 und 1986 durchgeführt und knüpften an vorhergehende Untersuchungen an (Nechvátal 1972, 394 f., Nechvátal 1975, 159 f., Kašička—Nechvátal 1984, 81 f.). Die Geländearbeiten wurden in der Sakristei der Kapitelkirche eingeleitet, wo es gelang, den Grundriß des romanischen Nordschiffs und seinen rechtwinkligen Abschluß in das Hauptschiff aus der Zeit der Kirchengründung um das Jahr 1070 festzustellen. Während der Untersuchung führte Dr. L. Hrdlička, CSc., vom Institut für Geologie und Geotechnik der ČSAV eine geophysikalische Rekonoszierung durch, deren Folgerungen im Bereich der Sakristei und des Presbyteriums von den Ergebnissen der archäologischen Untersuchung bestätigt wurden. Von den Fundamenten des Nordschiffs setzte sich das mächtige Mauerwerk der Fundamente fort, das in nördlicher Richtung mit dem Gebiet des Vyšehrad Friedhofs grenzte. Es ist nicht ausgeschlossen, daß es sich an den Bereich des Domkapitels anschloß, der an diesen Stellen bei der archäologischen Untersuchung am genannten Friedhof festgestellt wurde. Die Untersuchung im Hauptschiff, im Presbyterium der heutigen Kirche, stellte den Grundriß des Westteils des romanischen Hauptschiffs mit zwei Absätzen an jeder Seite und ihren Anschluß an die westliche Apsis fest, die bei der archäologischen Untersuchung im Juli 1982 im Innern der Basilika unter dem heutigen Siegesbogen gefunden wurde. Der mittlere Teil des Hauptschiffs wurde in Richtung zur

westlichen Apsis in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts für die große Krypta mit niedriger, aus Ziegeln bestehender Segmentwölbung verwendet. Schriftlichen Quellen zufolge und nach der in den Mauerverputz gekrazten Jahreszahl wird in das Jahr 1665 datiert. Den Bau vollzog der italienische Baumeister Giovanni de Capauli, der auch beim Bau der barocken Befestigungen in Eger und Prag tätig war. Die 639—301 cm große und 260 cm hohe Krypta war tief unter das Niveau des gewachsenen Geländes eingelassen und wurde bei dem barocken Umbau in den Jahren 1723—1729 offenbar wegen der Durchfeuchtung und des Grundwassers durch eine neue ersetzt. Die Krypta wurde, nach den Fragmenten gläserner Flaschen zu schließen, etwa gegen Ende des 18. Jahrhunderts mit Bauschutt verschüttet. Im Westteil des romanischen Hauptschiffs, wo sich die frühbarocke Krypta aus dem Jahr 1665 befindet, war niemals eine romanische Krypta, wie man ursprünglich erwartete. Es wurden nämlich keine Säulchen, Nischen und andere Eingriffe oder Beschädigungen im Verlauf der Innenseite der Mauer des romanischen Hauptschiffs festgestellt, das in Richtung zur Westapsis durchging. Weiters wurden nicht einmal Fundamente der Glockentürme gefunden, von denen zum Jahr 1349 die Rede ist (RBM, V/2 1346—1355, Nr. 707, 354). Zwischen ihnen sollte auch eine Krypta mit den Altar des hl. Philipp und Jakob liegen, der von schriftlichen Quellen noch im Jahr 1414 erwähnt wird. Eine eventuelle Krypta der auf dem Vyšehrad bestatteten Přemysliden, die von Vratislav II. um das Jahr 1070 gegründet wurde, konnte einzig und allein an der Ostseite vor dem Hauptaltar der romanischen Basilika liegen, und war offenbar eine Krypta des Gründertyps.

Die archäologische Untersuchung der St.-Peter-und-Paul-Basilika auf dem Vyšehrad wurde im Zusammenhang mit der Generalreparatur der Kirche im Jahr 1981 eingeleitet. Von der St.-Veit-Kathedrale — dem Gegenstück der Vyšehrad- Kirche — war bekannt, daß es sich um ein baulich kompliziertes dreischiffiges Objekt mit zwei Chören und Krypten handelte, die an der Ost- und Westseite von Apsiden abgeschlossen wurden, und daß der Westchor ein Querschiff mit zwei Türmen schnitt. Ältere Untersuchungen brachten hier eine ganze Reihe von Erkenntnissen über dieses vielgestaltige Bauwerk und zeigten zugleich, daß einander Elemente des Ottonischen und Elemente des bereits neuen romanischen Baustils durchflochten. Die Kenntnisse von der Vyšehrad- Kirche beschränkten sich bis zur Durchführung der archäologischen Untersuchungen auf wenige Schriftquellen, eventuell auf die Kombination schriftlicher Quellen mit erhaltenen Beispielen ähnlicher Bauten (Birnbauer 1919, Čarek 1947, 181 f., Nechvátal 1974, 113 f.). Nach der durchgeführten archäologischen Untersuchung ist es klar, daß diese zweite frühromanische Hauptbasilika des Přemysliden Böhmen eine dreischiffige Basilika von etwa 54 × 17 m Größe war, deren Hauptschiff im Westen von einer halbkreisförmigen Apsis abgeschlossen wurde. Die Länge des gefundenen Grundrisses zwischen dem festgestellten Mauerwerk der südlichen Apsis und der Ostfront der ehemaligen St.-Anna-Kapelle (bei der heutigen Kirche) und des festgestellten Mauerwerks des Westabschlusses der Basilika ist fast identisch mit den Längen der Seitenschiffe der St.-Veit-Basilika.

Abbildung:

- 1 Grundriß der St.-Peter-und-Paul-Kirche auf dem Vyšehrad nach den Ergebnissen der archäologischen Untersuchungen: schwarz bezeichnet — untergegangenes mittelalterliches, bekanntes oder festgestelltes Mauerwerk (einschließlich der mit negativ festgestellten Mauern), schräge Schraffierung — ergänzter Verlauf der Mauern zwischen den Sonden; 1 — Grundriß der heutigen Kirche, 2 — spätgotischer, eventuell Renaissance-Kirchenabschluß, der bei der Regotisierung durch J. Mocker (1885—1887) eingerissen wurde, abgekommener gotischer Saal vor der Westfront der Kirche, 4 — Apsis des romanischen Südschiffs, 5 — Abschluß der Kirche aus dem 14. Jahrhundert, 6 — Situation im ehemaligen Glockenturm, 7 — romanische Brücke, welche die Kirche mit der fürstlichen und königlichen Akropolis verbindet.